
KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

A NŐ SZEREPE SZOCIALISTA ÖNIGAZGATÁSUNK FEJLŐDÉSÉBEN

Vida Tomšić: Žena u razvoju socijalističke samoupravne Jugoslavije. Jugoslovenska stvarnost, OOUR Jugoslovenski pregled, Beograd, 1981.

Vida Tomšić könyve azon ritka kiadványok közé tartozik — talán egyedülálló a maga nemében —, amelyek figyelemre méltóan közelítik meg a nagy érdeklődésre számot tartó témát: a nő szerepét szocialista öngazgatású társadalmunkban. Könyvét a Nők Világkongresszusa alkalmából írta, amelyet ezúttal az ENSZ Koppenhágában szervezett meg. Ez az anyag kiváló alapul szolgált az utóbbi évtizedben kifejtett nőmozgalmi tevékenység feldolgozásához. Ennek kapcsán ugyanis számos kérdést intéztek szerzőnkhez a jugoszláv nők társadalmi helyzetét illetően.

Ez az angolra és franciára is lefordított jelentős kiadvány nemcsak a nők egyenjogúvá válásának történelmi fejlődésvonalát követi nyomon, hanem bemutatja szocialista öngazgatású rendszerünk egész fejlődését, a munkásosztály és a kommunista párt tapasztalatait és küzdelmét, illetve a Jugoszláv Kommunista Szövetségnek az alapvető emberi és szabadságjogok megvalósításáért folyó harcát is. A nők helyzetét nem kezeli csupán alkotmányjogi kérdésként, hanem az ösztársadalmi viszonyok részének

tekinti, amelyet az öngazgató dolgozók, s általában a munkásosztály helyzete határoz meg mind az adott történelmi pillanatban, mind pedig továbbfejlődése által. Könyvünk így betekintést nyújt a külföldi és a hazai olvasók számára mindazokba az erőfeszítésekbe és eredményekbe, amelyeket a nők teljes egyenjogúságának és átfogó érvényesülésének a megvalósítása során fejtettünk ki és értünk el korszerű társadalmunkban, amelyben a munkásosztály veti fel és oldja meg a munka felszabadításáért folyó küzdelemben jelentkező mély társadalmi változások alkotóelemét, az úgynevezett nőkérdést.

A kötet szerzője a női emancipációért folyó küzdelem bemutatása érdekében szükségesnek találta a küzdelem történelmi távlatba helyezését, mivel alkotórésze a munkásosztály és a dolgozók ösztársadalmi és nemzeti felszabadításáért folytatott harcának. Ugyanakkor a könyv által felvonultatott anyag Vida Tomšićnak, a forradalmárnak és marxistának, a kiemelkedő társadalmi-politikai dolgozónak több évtizedes forradalmi tapasztalatáról is tanúskodik.

A nők egyenjogúságáért folytatott harc céljairól és módszereiről beszélve már a kötet bevezetőjében egy elvi kérdést tesz fel: Egyenjogúság, de kihez viszonyítva és milyen vonatkozásban? Nem csupán formális női jogokról van szó, amelyeket a férfiak meglevő jogaikkal egyenlíthetnénk ki. Ismeretes ugyanis, hogy a férfiak — különösen a munkásság, a parasztság és az értelmiség — bizonyos társadalmi körülmények között sem élhetnek minden jogukkal, azaz jelentős részük jogfosztott. Nem beszélhetünk tehát emberi emancipációról, ha az nem terjed ki mindkét nemre. Éppen ezért lehetetlen a nők jogfosztottsága elleni küzdelmet a munkásosztálynak és valamennyi haladó társadalmi tényezőnek az emberi jogok megvalósításáért folytatott közös küzdelmétől függetlenül tárgyalni. Szerzőnk bemutatja, hogyan került sor ezeknek a céloknak a kitűzésére és miként oldottuk meg őket társadalmunkban.

A nő szerepe a szocialista öngazgatású Jugoszláviában című könyv külön fejezetet szentel a következő kérdéseknek: történelmi gyökerek; forradalmi változások és eredmények; a női emancipáció elméleti alapjai; foglalkoztatás, oktatásügy, egészségügy; házasság, család, háztartás, gyermekvédelem és nemzetközi együttműködés.

A történelmi gyökerek című fejezetben a régi Jugoszlávia (1918—1941) és a népfelzabardító háború (1941—1945) társadalmi-politikai és gazdasági körülményeiből, illetve nemzetünk és nemzetiségeink öngazgatású közösségének az alapjaiból kiindulva szentel fokozott figyelmet annak a kérdésnek, hogy miként bontakozott ki a munkásosztály öntudatos és szervezett küzdelme egy emberségesebb életért, a nemzeti és gazdasági egyenjogúságért, s ezen belül a nők egyenjogúságáért.

A régi Jugoszlávia súlyos kül- és

belpolitikai körülményei közepette, amikor minden egyes polgári párt a nép elárulását választotta és privilegizált társadalmi helyzetének védelmezésére a fasiszta megszállóval szövetkezett, egyedül a Jugoszláv Kommunista Párt vállalkozott ennek a harcnak az irányítására.

A népfelzabardító háborúval és a szocialista forradalommal új időszak köszöntött be, ugyanis az öntudatos munkásság mellett minden békeszerető, demokratikus társadalmi tényező kivette szerepét a forradalomból, kezdve a politikai küzdelemtől a fegyveres harcig. A feldarabolt és megszállt Jugoszlávia területén a JKP vezetésével a nők százezrei harcoltak ugyanolyan elszántsággal, mint a férfiak, s ezáltal a gyakorlatban érvényesítették a nemek közötti teljes egyenjogúságot. A leghevesebb összetűzésekben az egyenjogúság tényleges valósággá vált, s ez lett érvényes a háborúban kialakult új társadalmi rendszerre.

Vida Tomšić azt hangsúlyozta, hogy a nőket leginkább a nők antifasiszta szervezetei mozgósították a népfelzabardító háborúba. Ezek a szervezetek ugyanis a népfelzabardító front részeként mind a megszállt, mind a felszabardított területeken egyaránt létrejöttek.

A népfelzabardító háborúról és a szocialista forradalomról szóló fejezetben szerzőnk Josip Broz Titónak, a Jugoszláv Népfelzabardító Hadsereg és Partizánosztagok főparancsnokának és a JKP főtitkárának a Jugoszláv Antifasiszta Nők Frontja 1942 decemberében Bosanski Petrovacon megtartott első országos értekezletén mondott beszédéből idéz:

„Büszke vagyok rá, hogy egy ilyen hadsereg élén állok, melyben ilyen nagyszámú nő van. Jugoszlávia női, akik ebben a harcban ilyen nagy önfeláldozással vesznek részt, akik ilyen kitartóan küzdenek népfelzabardító háborúnk első soraiban,

itt ma, egyszer és mindenkorra végérvényesen megállapíthatják: ennek a küzdelemnek meg kell hoznia a gyümölcsét Jugoszlávia női számára is, és soha senki sem veheti el tőlük, amiért ilyen drágán megfizettek.

... A nők érettségéről tettek tanúbizonyságot. Bebizonyították, hogy nemcsak otthon képesek helytállni, hanem puskával a kézben is, hogy uralkodni képesek és kezükben tudják tartani a hatalmat."

A könyv legterjedelmesebb részét a Forradalmi változások és eredmények című fejezet képezi, amelyben a szerző a háború utáni forradalmi átalakulást és az ország gazdasági eredményeit ismerteti, szocialista öngazgatású társadalmunk kiépítésének a menetét teszi meg vizsgálódása tárgyául. Bemutatja a szocialista politikai rendszer fejlődésének, Jugoszlávia gazdasági fejlődésének és a munka felszabadításának kölcsönös összefüggését. Ezek a női emancipációnak is döntő tényezői. Vida Tomšić ebben a fejezetben igyekezett rámutatni a dolgozók és a lakosság új helyzetére, ami egyben új helyet biztosít a nő számára mind a társadalomban, mind a családban, s ezért különösen azokkal a változásokkal foglalkozott, amelyeket a tudományos szocializmus alapvetőeknek tart a nők hátrányos helyzetének teljes felszámolása érdekében. Ezek a változások a következők: a termelőszközök magántulajdonának megszüntetése és az öngazgatás alapját képező társadalmi tulajdon bevezetése. A nőknek és férfiaknak a társult munkába való bekapcsolódása és a család gazdasági szerepének a fokozatos háttérbe szorulása a felgyorsult gazdasági és társadalmi fejlődéssel. Ez módot ad azoknak az öngazgatási politikai intézményeknek a fejlesztésére, amelyek útján a társult dolgozók és a lakosság fokozatosan birtokukba vehetik az egész

társadalmi újratermelést, s így társadalmasodik a család és a háztartás szerepe. Szerzőnk külön-külön feldolgozza a társultmunka-alapszervezetek, az öngazgatási érdekközösségek és a helyi közösségek fogalmát, mert szerinte ezek azok a tényezők, amelyek társadalmasítják a család szerepét és lehetővé teszik a nők emancipálódását, de bővebben kitér a döntéshozatali rendszer értelmezésére is, kezdve a képviseleti rendszertől a küldöttrendszerig és a szubjektív politikai tényezők szerepéig. A nők emancipáció elméleti alapjai címmel külön fejezetet szentel a női emancipáció elméleti és gyakorlati folyamatainak. Vida Tomšić a marxizmus klasszikusainak a tanítása alapján mutat rá, hogy miként jut kifejezésre a JKSZ programjában a marxizmus alkotó jellegű gyakorlata és milyen szerepet játszik a jugoszláv társadalomban a szubjektív tényezők tevékenysége. Függetlenül attól, hogy mindennemű változás elengedhetetlen feltétele a kedvező gazdasági fejlődés, az a hosszú távú folyamat, amely szocialista öngazgatású társadalmunkban lehetővé teszi a nők megkülönböztetésének felszámolását és az emberi értékek érvényesülését, nem fejlődhet önmagától mint az anyagi fejlődés ösztönös folyamata. Könyvünk rámutat ezeknek a változásoknak a hordozóira, kezdve a társadalmi-politikai szervezetektől egészen a törvényhozásig. A munkajog a háborút követő években az állam hatáskörébe tartozott, az öngazgatás fejlődésével azonban minőségi változás ment végbe a jogok és a kötelességek hordozóit és végrehajtóit illetően. A törvényes állami adminisztratív intézkedések a jogok, a kötelességek és a védelem szükségyszerű minimumára korlátozódtak, s ugyanakkor az öngazgatási szabályozók — egyezmények és megállapodások — konkretizálják a munkából eredő feladatokat, a társa-

dalmi célokat és kötelességeket, s csak az öngazgatású döntéshozatalt követően válnak a munkások és a munkásnők tulajdon védelmük tényleges hordozóivá, alanyaivá. Így kapott helyet a nők és a férfiak azonos jogainak megvalósulása a házasságkötéssel, a családi kötelezettségekkel, az oktatással és a neveléssel, az egészségüggyel és szociális védelemmel kapcsolatos törvényhozásban.

Vida Tomšić elemzése súlypontját a nők egyenjogú helyzetét lényegesen meghatározó öngazgatású szocialista társadalom eszmei-politikai alapjainak a bemutatására helyezte, miközben elidőzött a mai Jugoszlávia társadalmi életének olyan területeinél is, amelyek közvetlen formában juttatják kifejezésre a női emancipációt. A foglalkoztatást, az oktatást és az egészségügyet tárgyaló fejezet kitér az iparosodásra és a városiasodásra, a nők szocialista körülmények közötti foglalkoztatására, külföldi elhelyezkedésükre, a munkaviszonyban levő nők védelmére; a mezőgazdaság és a falu fejlesztésében, az oktatásban, a szociálpolitikában stb. betöltött szerepükre.

A Házasságkötés, család, háztartás, gyermekvédelem című fejezet olyan időszaki alkotmányos és törvényes megoldásokra helyezi a hangsúlyt, amelyekben teljes mértékben kifejezésre jutott az anyák érvényesülése és társadalmi védelme. Részletesen ismerteti a családtervezés 1974-ig végbement fejlődését, amikor a JSZSZK alkotmánya és a köztársasági, illetve tartományi alkotmányok a szabad családtervezést új emberi jogként határozták meg.

Tomšić végül Jugoszlávia nemzetközi tevékenységével foglalkozik, megkülönböztetett figyelmet szentelve a nők helyzetét közvetlenül érintő akcióknak. A szocialista öngazgatási viszonyok fejlődése új lehetőségeket és teret nyitott a nők tevékenysége előtt hazánk nemzetközi

politikájában, új kapcsolatok létesültek mindazokkal az országokkal, szervezetekkel és intézményekkel, amelyek részt vesznek a népek közötti egyenjogú és demokratikus viszonyok kialakításában. Szerzőnk Jugoszlávia népeinek e nemzetközi tevékenységét vizsgálva különösen a nők nemzetközi événél (1975) és az ENSZ egyévtizedes nőmozgalmi tevékenységénél időz el. Az Egyesült Nemzetek Szervezete — miután megállapította, hogy a nők helyzetének javítása világszerte probléma, a fejlődés stratégiai jellegű kérdése, amely nem csupán a fejlődési célok kapcsán merül fel, hanem világszerte rendkívül hatékony mozgósítója az anyagi és társadalmi fejlődést és haladást szolgáló emberi lehetőségeknek — 1975-ben megszervezte a nemzetközi nőév világkonferenciáját.

Befejezésül Josip Broz Titónak a nők helyzetével foglalkozó 1975. évi világkonferenciához intézett üzenetéből idézünk, amelyet Vida Tomšić is felhasznált könyvében, s amely tartalmazza mindazoknak az álláspontoknak a lényegét, amelyeket a nők társadalmi szerepének fejlesztésével kapcsolatban alakítottunk ki mind a belföldi, mind a külföldi tevékenységre vonatkoztatva:

„Szerintem igen lényeges, hogy most a nők helyzetére külön figyelmet fordítsanak világszerte, s így a világszervezetben is... Mély meggyőződésem, hogy a nők társadalmi szerepe és helyzete rendkívül ösztönzőleg hat minden társadalom általános fejlődésére, és hogy minden olyan akció, amely a nők helyzetével kapcsolatos problémák megoldására irányul, hozzájárul az egész társadalom általános felvirágzásához, s ezáltal az egész világ továbbfejlődéséhez is. A társadalmi haladásért és a női egyenjogúságot is felölelő emberi jogokért folytatott harc elválaszthatatlan.”

Nadežda Tomić
Fordította Garai László

Andelka Milić, Eva Berković és Ruža Petrović:

A HÁZASSÁG, A CSALÁD ÉS A HÁZTARTÁS JUGOSZLÁVIÁBAN*

Az utóbbi évtizedekben nálunk és a világban is egyre kifejezettebbek a törekvések a család helyzetének, fejlődésének feltérképezésére. Ez adta az ösztönzést ahhoz a családkutatáshoz, melynek eredményeit ez a gyűjtemény összegezi.

Ebben a kutatómunkában a háztartásról, a családról, a házasságról, a családi költségvetésről évek hosszú során — a háború utáni évektől napjainkig — folyamatosan vezetett és jegyzett statisztikai adatok alapján történik a család vizsgálata. Az adatok különböző szempontokból világítanak rá a családi élet jellemzőire a jugoszláv társadalomban.

Mivel a család igen összetett felépítésű, így változásának, átalakulásának tanulmányozása is a tudományos kutatómunka legbonyolultabb feladatai közé tartozik. A gyűjtemény szerzői megfigyeléseiket a családi élet bizonyos területeire korlátozták. Azokat a szempontokat választották vizsgálatuk tárgyául, amelyekről több adat, nyilvántartás és feljegyzés áll rendelkezésünkre, amelyek tehát a megfigyelők számára is hozzáférhetőbbek.

1. A háztartás mint a családi élet társadalmi-gazdasági szervezete — A háztartás termelői-fogyasztói szempontjai

A statisztikai adatok, mint például az, hogy Jugoszláviában milyen a földműves és a nem mezőgazdasági foglalkozású háztartások aránya; hogyan oszlik meg a falusi

* Megjelent a Belgrádi Filozófiai Kar Szociológiai Kutatóintézetének gondozásában, 1981-ben.

és városi lakosság; mekkora földterülettel rendelkeznek a földműves-családok; milyen egyéb eszközök vannak tulajdonukban és még számos más adat elemzéséből következtethetünk, hogy a mai jugoszláv társadalom fejlődési folyamatait követve a család is eltávolodott egykori, gazdaságilag is önálló formájától és nemcsak termelői, de fogyasztói szempontból is szoros kapcsolatba és függőségbe került a társadalmi rendszer többi funkcionális részével. A család anyagi forrásául szolgáló alaptevékenység jellege szerint a háztartások három csoportját különböztetjük meg: a mezőgazdasági vagy földműves-háztartásokat, a vegyes háztartásokat és a nem mezőgazdasággal foglalkozó háztartásokat.

— A termelés társadalmisítása a földműves-háztartásokban a korszerű technikai eszközök és tudományos vívmányok alkalmazásában nyilvánul meg.

— A földműves-háztartások kapcsolata a társadalommal közvetett, mert a piac révén jön létre. Ezért a földműves-háztartások családtagjainak egzisztenciája valamivel bizonytalanabb.

— A piacratermelés hozzásegít a földműves és a nem földműves háztartások funkcionális módjának kiegyenlítéséhez. A piacon történő termékértékesítés eredményeként a jövedelem a földművescsaládokban is pénz formájában jelentkezik. Az árucseré és fogyasztás pedig másodlagos szerepet kap.

— A tulajdonjogi viszonyt tekintve lényeges különbséget tapasztalhatunk a magántulajdonban lévő föld (mint termelőeszköz) és a társadalmi tulajdonban levő termelőeszközök között. Ez a különbség fokozatosan

veszít jelentőségéből, mégpedig olyan mértékben, amennyire erősödik a termelés társadalmi jellege a földművesháztartásokban.

A vegyes háztartás nem csupán gazdasági szükségszerűségként jött létre, hanem annak módjaként is, hogy a földművescsalád valamiképpen meggyorsítsa háztartásában a változásokat, hogy fejlessze a család valamennyi vitális funkcióját, áthidalva a szakadékot, amely a földművescsaládot még mindig elválasztja a munkástól.

Napjainkban is a társadalmi mozgások egyik jellemzője, hogy sokan felhagynak a földműveléssel, mert igen kedvezőtlen a földművesháztartások gazdasági és társadalmi helyzete.

A vizsgálatokból az is kitűnt, hogy a nem mezőgazdasági háztartások sem alkotnak homogén csoportot. Anyagi és szociális helyzetüket tekintve közöttük is lényegesek a különbségek.

A fenti megállapítások alapján keresik a gyűjtemény szerzői a választ egyebek között arra a kérdésre is, hogy a fogyasztásban tapasztalható változások kizárólag a család termelési funkciójában előállt változások következményeiként jöttek-e létre, ezek kereteit, lehetőségeit követik-e, vagy a fogyasztás változásai esetleg függetlenek a termelési funkciók változásaitól.

A szerzők először is arra hívják fel a figyelmet, hogy a statisztikai felmérések anyaga nem tartalmazza a családi fogyasztás minden momentumát, s emiatt nem vizsgálható a család és a fogyasztás kölcsönhatása. Mégis a rendelkezésre álló adatok és a belőlük levonható következtetések — a szerzők véleménye szerint — rávilágítanak egyes figyelmet érdemlő jelenségekre és törekvésekre.

— Hazánkban a fogyasztás egyik alapvető jellemzője, hogy nincs össz-

hangban a család átalakulási folyamatával. Ugyanis a mércék, amelyek alapján a család a rendelkezésére álló anyagi javakat felosztja, elkölti, vagy bármilyen módon felhasználja, sztereotíp sémára épültek, amit mint a jövedelem szintjéről függő fogyasztás törvényszerűségét a társadalmi tervezés is elfogadott.

— A családi és személyi fogyasztás sajátosságairól szóló adatokból megállapítható, hogy társadalmunkban a családi fogyasztás, az anyagiak felosztása, elköltése tulajdonképpen idegen hatás alatt áll. Olyan profilú fogyasztói magatartás alakult ki, amit a miénktől eltérő társadalmaktól vettünk át.

A fogyasztásnak nincs világosan kialakított koncepciója, illetve épülő és fejlődő társadalmi rendünk nem alakította ki a sajátosságainak megfelelő fogyasztói magatartást is.

Kétségtelen, hogy a közös fogyasztás hat az egyes kategóriájú családok fogyasztására, de hogy milyen mértékben és milyen dinamikával, az iközeelebből nem határozható meg, mivel a közös fogyasztás eszközeinek az egy főre eső összege nem alkalmas annak felmérésére, hogy a fogyasztásnak ez a formája miként alakítja a családi összfogyasztást. Továbbá arra sem lehet ezekből az adatokból következtetni, hogy a közös fogyasztás milyen hatással van a társadalom, a fogyasztás és a család közötti kölcsönös viszonyra.

Ezzel szemben az analízis segítségével sikerült teljes korrelációt felfedni a háztartások összjövedelme, valamint a munkaviszonyban levők száma, az egy főre jutó jövedelem és a 15 évesnél idősebb családtagok képzettségi szintje között. Sajnos a fogyasztás elsődleges mércéinek igényesebb meghatározására, a kulturális-művészeti értékek iránti nagyobb érdeklődésre, a szabad idő ésszerű (konstruktív) kihasználására, a szükségletek eredményesebb kielé-

gítésére úgyszólván semmilyen háttal sincs a képzettség.

Úgy tűnik, hogy a magasabb képzettségű családok is rabjai a polgári társadalom fogyasztói magatartásának. A polgári fogyasztói mentalitás által kialakított státuszszimbólumok nemhogy eltűnének, hanem a fogyasztás újabbnál újabb szimbólumai nyernek létjogosultságot.

Más szóval: habár kétségtelen, hogy a képzettségi szinttel növekednek a kulturális javak és szellemi értékek iránti szükségletek, ez utóbbiak azonban nem növekednek olyan mértékben, amennyire várható lenne, ha figyelembe vesszük, hogy az anyagi szükségletek jórészt már telítettek, vagyis hogy a szóban forgó családok már kielégítették anyagi szükségleteik nagy részét.

2. A család rokoni összetételének változása és a családtagok helyzete

A háztartás rokoni összetételének vizsgálatakor a szerzők abból indultak ki, hogy a család gazdasági jellegzetességeinek változása a családon belüli polarizálódáshoz, pontosabban a családi közösség leszűkítéséhez, a taglétszám csökkenéséhez vezet, miután egy háztartásban csak azok számítanak családtagoknak, akik a felfenntartás, a család biológiai reprodukciójának folyamatába szorosan beletartoznak. A fenti megállapításokból következik, hogy újabban Jugoszláviában is a kis létszámú háztartási közösség lett az uralkodó családi forma, amely kivált a nagyobb létszámú, rokonság alkotta háztartásból és mind gazdaságilag, mind életformáját tekintve önállósult.

A bonyolult rokoni szerkezetű, többcsaládos háztartási közösségek mai létezése legfőképpen a vegyes háztartások létrejöttének köszönhető. Ez a háztartási közösség a csa-

lád átalakulásának sajátos formáját képviseli. A kutatások és felmérések igazolják a gazdasági változások és a rokoni kapcsolatok átlenyegítésének egymásra gyakorolt hatását a család szervezeti-szerkezeti átalakulásában. A családon belüli rokoni kapcsolatok és változások mértéke jelentősen függ attól, hogy milyen kategóriába tartozik a háztartási közösség. Befolyásolja továbbá a szélesebb társadalmi közösség, a városias vagy falusias környezet. Nagyság és taglétszám szerint első helyre a vegyes háztartások kerülnek, második helyre a földművesháztartások, míg a család felaprózásában legmesszebbre a nem mezőgazdasági háztartások jutottak.

Vizsgáljuk most meg azokat a statisztikai adatokat is, amelyek a nő háztartáson belüli helyzetére és tevékenységére utalnak. Noha a felszabadulás óta figyelemre méltó eredményeket értünk el a nőknek a társadalmi munkamegosztásba való bekapcsolódása terén, az utóbbi időben megtorpanás tapasztalható.

A nem mezőgazdasági háztartásokban a nőknek mindössze a 33 százaléka aktív, vagyis ennyien vannak munkaviszonyban. A földművesháztartásokban a nők 50 százaléka végez termelőmunkát, bár feltehető, hogy arányuk ennél nagyobb, de a felmérés adatai nem alkalmasak teljes értékű következtetés levonására. Eltekintve a munkában való nagyarányú részvételtől a földművesháztartásokban a nő munkájának még ma is csak közvetve van társadalmi jellege.

Semmivel sem kapunk jobb képet, ha a gyermektelen családban vizsgáljuk a nő tevékenységét és helyzetét. Ezekben a nőknek csak a 41 százaléka dolgozik. Megközelítően ugyanennyi nő van munkaviszonyban a gyermekes családokban is. Az öneltartó anyáknak a 72 százaléka dolgozik. De ez sem kielégítő, ha

tudjuk, hogy ilyen helyzetben a nő családfenntartó.

A nem dolgozó nő függővé válik azoktól a családtagoktól, akik munkaviszonyban vannak (vagy aktívan gazdálkodnak, amennyiben földművescsaládról van szó). Függőségének egyik következménye, hogy tevékenységét a család szilárdságának megtartására összpontosítja, még akkor is, ha ez a családi stabilitás nyomást jelent a családtagok részére. Az ilyen nő függőségét csak tetézi a gyermekeknek a családfenntartótól való függő helyzete.

3. A házasság jellegzetességei házánkban

A házasság szociológiai vonatkozású jellemzőinek meghatározásához a kutatómunka szerzői a nőtlenségre, a házasságot kötők átlagos életkorára, a fiatalokéakra, a fiatalokéakra, a házasság előtti kapcsolatokra, a házasság stabilitására és a válásokra vonatkozó adatokat elemezték. Ezek alapján mondják ki, hogy társadalmunkban a tradicionális és a modern típusú házasságok száma hozzávetőlegesen azonos.

A legtöbb hagyományt továbbra is a földműveléssel foglalkozó társadalmi rétegekbe tartozó házasságok őrzik. A nőtlenség itt igen ritka. A földművescsalád egyidejűleg termelési egység, nemek szerinti belső munkamegosztással, tehát szinte „megköveteli” a házasságot. Ilyen családokban a házasságkötés fiatal korban történik, így ebben a társadalmi rétegben leggyakoribb a fiataloké a házassága. A házasság előtti kapcsolatokkal összefüggő hagyományok is a földművesrétegben maradtak meg legtovább, és többek között ez is egyik magyarázata annak, hogy itt a legalacsonyabb a válások száma. A házassági heterogámia ritkán fordul elő. A tulajdonjogi viszonyból

és a földművesmunkában betöltött különböző szereptől függően a földművescsaládokban a férfiaknál úgyszólván nem is jelentkezik, nőknél valamivel gyakoribb jelenség.

A házasság jellegzetességeit tekintve a munkásság mint társadalmi réteg a földművesek és a hivatalnokok között foglal helyet, és ez sem teljesen homogén. Kedvezőtlen helyzetükből adódóan válnak ki egyfelől a szakképzetlen munkások, míg a másik oldalon a kereskedőket találjuk, akik házassági sajátosságait tekintve inkább a hivatalnoki réteghez állnak közelebb. A házassági heterogámia is az előbbi megállapítások helyességére utal: a heterogámia a szakképzetlen munkásrétegnél fordul elő legritkábban, még ritkábban, mint a földműveseknél, míg a kereskedelmi alkalmazottaknál igen gyakran találkozunk heterogámiával. A száz főre eső házasságok száma szerint a munkásság a földművesek és hivatalnokok között van, de a válások és elváltak száma alapján a hivatalnoki réteghez áll közelebb. Szemmel láthatóan megint a házasság stabilitása, mégpedig legjobban azokban a rétegekben, ahol a tradicionális házassági formát a modern házasság váltja fel.

A hivatalnoki rétegben mutatkoznak meg a leginkább a modern házasság jellegzetességei: az először házasságot kötők átlagos életkora itt a legmagasabb, gyakoribb a nőtlenség, a házasság nem stabil, magas a válások száma. A házassági rétegződésből adódó helyzetük következtében a hivatalnokok körében a heterogámia ritkábban fordul elő, mint a munkásság körében. A fiataloké a házassága és a házasságon kívüli szülés pedig kivételesen ritka jelenség.

A képzettségi szint és a házasság jellegzetességei közötti összefüggést vizsgálva a szerzők megállapítják, hogy a képzettségi szint a foglalko-

zást és a rétegi hovatartozást is meghatározza. A legmagasabb képzettséggel rendelkezők körében gyakori a nőtlenség, magas a házasságot kötők átlagos életkora, a fiatalok házasága pedig ismeretlen. Az egyetemi képzettségűek esetében a házassági jellegzetességek és a képzettségi szint közötti összefüggés kifejezettebb, mint amennyire a rétegek és foglalkozás szerinti vizsgáldások esetében kimutatható. Típus és egyéb jellegzetességbeli különbségek mutathatók ki a házasságokban etnikai csoportok szerint is. A kulturális sajátosságok itt teljes egészében kifejezésre jutnak, különösen a kapcsolatok általánosan elfogadott szabályaitól való eltérésben.

A szerzők által végzett felmérés és kutatás célja volt egyebek között, hogy a házasságokról, háztartásokról, a családokról és családi fogyasztásról napjainkig összegyűjtött statisztikai adatokat sokoldalúan felhasználva újabb ismeretekkel szolgáljanak. Próbálkozásuk sikeréhez egyéb források is hozzásegítettek, például szociológiai, néprajzi, gazdasági és jogtudományi kutatások, amelyeket ugyancsak felhasználtak. Munkájuk joggal számíthat más családkutatók érdeklődésére, alapul és kiindulópontként szolgálhat újabb felmérésekhez, hasznos ismeretszerzéshez.

Veronika Bajagić

A CSALÁDTERVEZÉS ÉS AZ EMBERI SZABADSÁG

Dr. Nevenka Petrić: Čovjekove slobode, rađanje, samoupravljanje. Kiadó: Svjetlost Sarajevo, Glas Banjaluka, 1981.

Az Egyesült Nemzetek Szervezete trendszámításai szerint a világ lakosainak száma kétezerre megközelíti a hétmillárdot. A gazdaságilag fejletlen területeken demográfiai robbanásról beszélünk, néhány európai országban ugyanakkor megkezdődött a népességapadás. Sokan felvetik a kérdést, vajon a gazdasági fejlődés lépést tud-e tartani a népesség fejlődésének ütemével. Már a XVIII. század végén Thomas Robert Malthus (1766—1834) megfogalmazta reakciós elméletét, amely szerint a termelés és a népesség növekedése közötti szakadék állandóan növekszik, az életszínvonal pedig szüntelenül csökken. Szinte ezt a szakadékot csak a szegények túlszaporodásának megakadályozásával lehet megszüntetni.

Egyes kapitalista közgazdászok ma is azzal ijesztgetik az emberiséget, hogy az ilyen mértékű szaporodás

túlnépesedéshez, és az ezzel járó nélkülözéséhez, éhinséghez vezet. A malthusianizmus különböző elméleti variációkban ma is fellelhető. Modern változatai (a neomalthusianizmus vagy újabban a neoneomalthusianizmus) azt hirdetik, hogy minden erővel elő kell segíteni a születéskorlátozást. Azt bizonygatják, hogy a világ máris túlnépesedett, katasztrófának néz elébe, ha a népesség szaporodását nem korlátozzák. Az élelmiszerek termelésének és a világ népességének, „helyes arányát” csak drasztikus módszerek (tömeges sterilizáció, járványok, háború stb.) állíthatják helyre.

Nevenka Petrićnek, a Jugoszláv Országos Családtervezési Tanács elnökének hazai viszonylatban egyedülálló munkája: *Az emberi szabadság, születés, öngazgatás* alapos történelmi-társadalmi elemzéssel mutatja be az ókortól máig, hogy milyen elméletek, szokások, vallásos felfogások irányították, szabályozták a